„Kívül kerülni azon, ahogy eddig voltunk” Bevezetés az *Elpis* Bacsó-számához

Csuka Botond
PhD, egyetemi adjunktus (SZTE BTK)
csuka.botond@szte.hu

DOI: https://doi.org/10.54310/Elpis.2025.2.0

Amikor a felhívást fogalmaztam az *Elpis* Bacsó Béla-számához, szerkesztőtársaimmal együtt biztosak voltunk abban, hogy *kell* Bacsó-szám, abban azonban már kevésbé, hogy pontosan milyen szövegek érkezésére kellene számítanunk. Minthogy nem egyszerűen egy Bacsó Béla előtt tisztelgő, rá emlékező, vagy tőle búcsúzó *Festschrift* lebegett a szemünk előtt, hanem olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek valóban dialógusba lépnek, építkeznek, továbbviszik vagy éppen vitatkoznak Bacsó filozófiai gondolkodásával, az volt kérdés számunkra, hogy mi is az, ami abból ma megérint, inspirál vagy éppen megütközést vált ki. Egyfelől Bacsó Béla filozófiai gondolkodásának tágassága, írásos életművének terjedelme és tárgyi sokfélesége tette ezt nehézzé: alig találni olyan szegletét az európai modernitás filozófiai terrénumának – a német felvilágosodás esztétikájától és filozófiai antropológiájától az antropológiai kérdés 20. századi filozófiájáig, a német idealizmus rendszereitől azok könyörtelen kritikusaiig, a 20. századi fenomenológiai hagyomány egészét, a romantika töredékeitől a dekonstrukció törmelékéig, a megértés schleiermacheri művészetétől az egzisztenciális hermeneutikáig, a szó esztétikáitól a képek elméletéig, stb. – amelyet Bacsó ne járt volna be, mindvégig együtt mozgatva ezzel a modernitást megelőző gondolkodást, mindenekelőtt Arisztotelészt. E tágas, ugyanakkor zavarba ejtően elmélyült és mindvégig karakteres filozófiai gondolkodás ráadásul főként kis terjedelmű írásokban, sűrű szövésű filozófiai esszékben bontakozott ki, melyek a belőlük kibontható értelemvonatkozásokkal éppúgy zavarba ejthetik az olvasót, mint tudós hivatkozásaik és utalásaik nehézfegyverzetével. S aligha feledkezhetünk meg Bacsó művészetértelmezői praxisáról, amely során a legkülönbözőbb szerzőkhöz lépett közel – Kafkához vagy Goyához, Smolletthez vagy Hogarth-hoz, Courbet-hoz, Manet-hoz vagy Kleehez, vagy éppen Esterházyhoz vagy Nádashoz. E rövid, sűrű értelmezések nem egy nagy filozófus (sokszor alkalmi) művészetelméleti ujjgyakorlatai, hanem olyan filozófiai olvasatok, melyek minduntalan felmutatják annak kérdésességét és feladottságát, hogy mi is tulajdonképpen az esztétika, s hogy mi dolgunk is van egy műalkotással.

Az életmű gazdagsága mellett annak súlya, a magyar filozófia utóbbi több mint négy évtizedére gyakorolt nehezen felbecsülhető hatása is nehezítette az előrejelzést a várható tanulmányokat illetően. Bacsó Béla nem csupán jellegzetes hangú gondolkodóként, de generációkat megigéző tanáregyéniségként, valamint határozott elképzelésekkel és kiváló

minőségérzékkel bíró szerkesztőként is formálta a magyarországi filozófiát. A Bacsó-féle szövegkiadások közé tartozik az *Athenæum* folyóirat, az olyan gyűjteményes kötetek, mint a *Szöveg és interpretáció* (1991), a *Kép, fenomén, valóság* (1997), a *Fenomén és mű* (2002), vagy a *Tér, fenomén, mű* (2011), továbbá teljes általa szerkesztett könyvsorozatok, mint a Kijárat *Spatium*a, ahol Bacsó olyan „zseniket", oly kedves szerzőit „adta ki", ahogy gyakorta fogalmazott, mint Jean Starobinski, Max Imdahl, Gottfried Boehm vagy Hans Belting. Ezek az antológiák nem csupán hiánypótlók voltak a rendszerváltást követő évtizedek hazai esztétikája számára, de eleven szellemi műhelyek lenyomatai és inspirálói egyaránt. Ez a szövegkorpusz nagyon is tekinthető a Bacsó-életmű integráns részének.[1]

Vajon hogy lehet a közelmúlt egy ilyen történetileg is jelentős alakjának gondolkodásához nyúlni, aki sokak, sokunk számára személyesen is meghatározó tanár és mentor is volt? Mernek-e majd a szerzők, például, vitatkozni vele? És egyáltalán: mi az gondolkodásából, ami ezen a máig ható személyes atmoszférán, intézményes erőtéren, illetve az olvasó értelmezői aktusainak kifejezetten nehezen engedő írásstíluson áthatol, és képes hozzánk szólni most, több mint két évvel halála után. A szép számmal beérkezett tanulmányok – ahogy az utóbbi évek emlékkonferenciáján elhangzott előadások, máshol megjelent nekrológok és értelmező írások is – ezekre a kérdésekre nyújthatnak választ.

A tematikus blokkot Bacsó Béla legelső publikált tanulmányának újraközlése nyitja meg. A „Tragikum és történetfilozófia Hegelnél" – mely Hegel történelemfilozófiáját, esztétikáját és etikáját olvassa együtt, erős (jelentős részben lukácsi) kritikai éllel – eredetileg Bacsó szakdolgozatának egyik fejezetét alkotta, és először 1977-ben jelent meg a *Literatura* folyóiratban, akkor Almási Miklós előszavával. E fiatalkori tanulmányt mára nehéz hozzáférhetősége miatt láttuk indokoltnak közreadni, s mert úgy ítéltük meg, méltóbb helye lehet itt. A szöveget szerkesztői utómunkálatok után, Kardos András előszavával adjuk közre. Kardos betekintést enged Bacsó gondolkodásának korai alakulásába, abba az elképesztően izgalmas „kritikai előrehaladásba", ahogy fogalmaz, amely során a fiatal Lukács, a Budapesti Iskola, Peter Szondi, Gadamer, majd Heidegger hajtották-formálták Bacsó fiatalkori gondolkodását. Kardos felvezetőjéből azt is megtudjuk, mit is jelentett a hetvenes évek létező szocializmusában egy Hegel-dolgozat vagy hogy miért volt szükség Almási előszavára.

Horváth Péter tanulmánya már minuciózusan rekonstruálja Bacsó gadameri és heideggeri alapokra építő „hermeneutikai esztétikájának" nyolcvanas évekbeli formálódását. Horváth szerint Bacsó számára Gadamer, Jauß és Szondi hermeneutikája képezi a jól azonosítható kiindulópontot, melyről aztán Heidegger egzisztenciafilozófiája irányába mozdul el a nyolcvanas évek végére (*nota bene* '85-re készül el a *Lét és idő*, '88-ra *A műalkotás eredete* fordítása). Ekkor jelenik meg Bacsó első könyve, *A megértés művészete – a művészet megértése* a JAK-füzetek 48. köteteként (1989). Horváth rekonstrukciója *A műalkotás eredetét* tekinti Bacsó számára mérvadónak, esztétikai hermeneutikája nyi-

1 Ehhez lásd Weiss 2024.

tányának. A dolgozat eredeti törekvése továbbá, hogy összeolvassa Bacsó hermeneutikai esztétikáját Kertész Imre „irodalmi egzisztencializmusával" (aki mellékesen *A műalkotás eredete* elismerő lektori jelentésének szerzője is volt).

A következő tanulmányok szintén Bacsó egzisztenciálfilozófiai munkáihoz kapcsolódnak. Enesey Diána Bacsó „A szorongás mint egzisztens kategória" című tanulmányán keresztül veti össze Kierkegaard és Heidegger szorongásfogalmait, arra keresve a választ, hogy kritikája ellenére miért maradt mégis fontos Heideggernek – és rajta keresztül az egzisztenciál-hermeneutika hagyományának – *A szorongás fogalmának* egzisztens szorongáskoncepciója. Isztray Simon Bacsó *Mert nem mi tudunk…* című 1999-es kötetében található Nietzsche-tanulmányaiból indul ki, illetve Heidegger azok számára is meghatározó Nietzsche-értelmezéséből. Bacsó számára Nietzsche „szeizmografikus filozófus", akinek filozófiájából számos gondolat érvényben maradt, sőt hatást gyakorolt Bacsó interpretációfelfogására is. Azonban Isztray szerint Bacsó szövegeiben tisztázatlan Nietzsche metafizikához, illetve szubjektivitáshoz való viszonya. Tanulmányában ezek tisztázására vállalkozik, elsősorban Vinod Acharya Nietzsche-olvasata irányából.

„Ismétlés, kihagyás, elhallgatás. Bacsó Mészöly-olvasata" című tanulmányában Fitos Adrián az irodalomértelmező Bacsóhoz fordul, s Bacsó vonatkozó irodalmi hermeneutikáján keresztül vizsgálja az ellipszis (kihagyás) és az aposziopézis (elhallgatás) alakzatait. Fitos tanulmánya révén a Mászöly-szövegek működésén túl kirajzolódik előttünk „a mű bőségét" és „egzisztenciális tétjét" mindvégig szem előtt tartó bacsói értelmezői praxis. Gálosi Adrienne ezt követően az irodalom területéről a képek, pontosabban a reneszánsz portréművészet „diadalmas műfajához" visz minket, felvetve ennek a Bacsót is olyannyira foglalkoztató, igen különös műfajnak a filozófiai kérdéseit. Bacsó *Ön-arc-kép*ét (2012), mely kitüntetett fontosságú volt szerzőjének, Gálosi együtt olvassa Jean-Luc Nancy portrékönyvével, megértendő kép és modelljének ontológiai viszonyát, s hogy „végtére mit is *mutat* a portré".

Popovics Zoltán Bacsó fenomenológiai esztétikáját Marc Richir filozófiájával veti össze. Popovics a „tempo-spacializációban" véli tetten érni az esztétikai és a fenomenológia egymásbakapcsolódását, s csakúgy, mint Richirnél (és Husserlnél), az időbeliesülés és térbeliesülés szintézisét Bacsó esztétikai fenomenológiájában is azonosítja. Popovics szerint Richirnél a spaciotemporalizáció esztétikai probléma, ugyanis a reprezentáció problémáját is rejti, ami újabb kapocs Bacsóhoz, amennyiben az újra-megjelenítésként fölfogott reprezentáció Bacsó-szövegekből kibontható kritikája azonos irányba mutat, egészen az esztétikai tapasztalat újragondolásáig.

Bartha Judit tanulmányában Kafka és Kierkegaard kerül egymás mellé, mások mellett Bacsó Béla egzisztenciális hermeneutikájának közvetítésével. A tanulmány végigköveti Kierkegaard és Kafka izgalmas életrajzi párhuzamait, rámutatva a krízispontokra adott „eltérő megoldási kísérleteikre", az íráshoz való viszonyuk különbségeire, és persze elemezve Kafka saját Kierkegaard-reflexióit is. Bartha Ábrahám alakjának eltérő értelmezésein keresztül – azaz hogy milyen is volna Kafka „másik Ábrahámja" – teszi láthatóvá e

különbségeket. Bacsó Béla „Phüszisz és idea: Schiller korai műveihez" című tanulmányára épít Schiller-tanulmányában Tóth Anna. Tóth Schiller esztétikai írásainak (valamint drámáinak) történetfilozófiai és politikai jelentőségét vizsgálja. Az esztétikai nevelés schilleri koncepciója eszerint nem a politikaitól való menekvés, hanem annak „újraalapítása". Schiller számára fragmentált korunkban az esztétikai az, ami a játék, a szabadság, azaz a felfüggesztettség és a potencialitás terepe, „önteremtő praxis", az erkölcsi tökéletesedés és a politikai emancipáció modellje is.

Tematikus blokkunkat László Laura angol nyelvű tanulmánya zárja. László Los Angeles híres autópálya-hálózatát vizsgálja a „nem-hely" Marc Augé-i terminusaiban, kiegészítve azt Heidegger térről és lakozásról kialakított koncepciójával. Bacsó egy utóbbiról szóló tanulmányán keresztül teszi fel a kérdést, vajon tudunk-e „otthon lenni" egy ehhez hasonló világban, azaz „magunkhoz térni, visszatalálni magunkhoz" – vajon „nyújtanak-e ehhez teret a mi építményeink?"[2] László kaliforniai művészeti projekteken keresztül vizsgálja a művészet lehetőségeit és hatóerejét e belakhatatlan terekben.

Tematikus számunk tanulmányai, mint e rövid áttekintésből is látható, különböző ösvények Bacsó Béla filozófiai gondolkodásához. Egyesek jobban kitaposott úton haladnak, míg mások inkább rejtekutakra térnek. Hálásan köszönjük valamennyi szerzőnknek, hogy e rengetegbe bocsátkoztak, ahogy a szakmai lektoroknak is a szövegek áttekintését és a konstruktív hozzáállást. Az így előálló szám külön érdekessége, hogy különbözőségeik ellenére a tanulmányok együttolvasása számos konvergenciapontot azonosíthat, ami csak tovább erősíti a meggyőződést, hogy Bacsó Béla iskolateremtő tanáregyénisége és a hazai bölcsészettudományt s intézményeit formáló munkássága mellett robosztus, markáns arcélű filozófiai életművet hagyott hátra, amely nagyon is eleven a tanítványok szűkebb körén túl is.

De vajon mi teheti vonzóvá ily sokak számára Bacsó filozófiai gondolkodását? Azt hiszem, a válasz aligha függetleníthető attól a súlytól, azoktól az erkölcsi, sőt egzisztenciális tétektől, amelyeket Bacsó a művészetnek és az esztétikának tulajdonít. Bacsó Béla számára a művészet és az esztétikai tapasztalat nem csupán komoly dolog, de egyenesen „veszélyes üzem" – integráns részeként *egzisztenciális hermeneutikájának*.[3] Bacsó visszatérő gondolata, mely minduntalan felbukkan szövegeiben (ahogy rendre felbukkant szemináriumain is), hogy a mű általi érintettség tapasztalati terében kibontakozó értelemkeresés során mi magunk is „kérdéses mivoltunkban mutatkozunk meg" önmagunk számára:[4] a „mű minket kérdez, és ezzel hozzásegít ahhoz, hogy *eredendőbb módon váljunk tapasztaltta*".[5] Az esztétikai tapasztalat ennyiben „*az erkölcsi lét szüntelen* gyakorlása",[6] azonban távolról sem valamiféle morális igazság elsajátítása értelmében, lévén a mű tapasztalata

2 Bacsó 2004, 150.
3 Lásd Hévizi 2025.
4 Bacsó 2016a, 143.
5 Bacsó 2016a, 143. (Kiemelés az eredetiben.)
6 Bacsó 2023, 20. (Kiemelés az eredetiben.)

a zárt értelemhorizontok felnyílásának lehetőségét rejti, amely „megrendít", amennyiben korábbi tapasztalataink felfüggesztésére és megkérdőjelezésére sarkall:[7]

> [a] mű folytán a különbségek és döntésre váró helyzetek viszonylatai közé vagyunk kivetve, és ezt semmiféle előzetes vélt köz-felfogás, ízlés-közösség nem képes ellensúlyozni, sőt az ember esztétikai és erkölcsi lehetőségei éppen ebben a nem várt helyzetben hívják elő az ítéletalkotás nem szűnő folyamatjellegét.[8]

De még ha az erkölcsi tudás vagy tanulás felől is gondoljuk el a dolgot, akkor is elmondható, hogy az esztétikai tapasztalat *excentrikus* pozíciója annak előfeltétele: „Csak az képes *erkölcsöt tanulni*, aki képes felismerni a helyzetet, amiben létezik, vagyis képes *kívül kerülni azon, ahogy eddig volt*".[9]

Amennyiben az esztétikai tapasztalat valóban „az önmegértés egyik módja",[10] ahogy Gadamer, és vele mélységes egyetértésben Bacsó is állította, akkor az éppen itt történik:

> Nem akkor értjük magunkat, ha a már értettekhez ragaszkodva fenntartjuk mindazt, ahogy a hasonló (élet)helyzeteket érteni *szoktuk*, hanem képessé válunk éppen a különbség tapasztalatában magunkat egy olyan értelem-viszonylatba helyezni, amelynek *kötelező* ereje magából a műből lép fel velünk szemben.[11]

Bacsónál, ahogy a rá valódi hatást gyakorló valamennyi szerző gondolkodásában, az esztétikai, megúszhatatlanul, mindig túlmutat önmagán. Ez az egzisztenciális játéktér, *eksztatikus* lehetőségmező,[12] amit Bacsó Béla a művészeti tapasztalásban lát, nem gyakran jelenik meg a kortárs esztétikában, pedig éppen ez teszi sokak számára vonzóvá, sőt zsigeri szükségletté a nagy művekkel való találkozást. Az esztétikai, innen tekintve, „annak lehetősége, hogy magunkat olyan helyzetben is mérlegre tegyük, ami eddig kívül esett létezésünk ismert tapasztalati körén",[13] azaz „hogy az ember azzá váljon, ami még lehet".[14]

Ha koncipiálható így is az esztétika, akkor ugyan miért érnénk be kevesebbel?

7 Lásd Darida 2024, 178.
8 Bacsó 2023, 21.
9 Bacsó 2016b, 26. (Kiemelés az eredetiben.)
10 Gadamer 2003, 128.
11 Bacsó 2023, 23. (Kiemelés az eredetiben.)
12 Lásd Bacsó 2019, 138.
13 Bacsó 2023, 25.
14 Bacsó 2023, 23.

Bibliográfia

Bacsó Béla. 1989. *A megértés művészete – a művészet megértése*. Budapest: Magvető.

Bacsó Béla. 2004. „Az ember helye." In *Kiállni a zavart. Filozófiai és művészetelméleti írások*, 143–153. Budapest: Kijárat.

Bacsó Béla. 2012. *Ön-arc-kép. Szempontok a portréhoz.* Budapest: Kijárat.

Bacsó Béla. 2016a. „Tapasztalat és esztétika." In *Tapasztalat és esztétika. Filozófiai és művészetelméleti írások*, 131–146. Budapest: Kijárat.

Bacsó Béla. 2016b. „A mimészisz paradoxona (Arisztotelész kapcsán)." In *Tapasztalat és esztétika. Filozófiai és művészetelméleti írások*, 15–32. Budapest: Kijárat.

Bacsó Béla. 2019. „A játék mint mű és világfenomén." In *Kép és szó. Filozófiai és művészetelméleti írások*, 124–139. Budapest: Kijárat.

Bacsó Béla. 2023. „Kalon és prepon." In *Esztétika és műértés. Filozófiai és művészetelméleti írások*, 19–31. Budapest: Kijárat.

Darida Veronika. 2024. „Képek által érteni. Bacsó Béla emlékére." *Magyar Filozófiai Szemle* 68/4: 177–186. DOI: https://doi.org/10.70510/mfsz.20381

Gadamer, Hans-Georg. 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest: Osiris.

Hévizi Ottó. 2025. „Egy valódi »ál-Schleiermacher« nyomában. Állandó tekintettel a »tévedés elkerülhetetlenségére«." In *Litera*. [https://litera.hu/irodalom/publicisztika/hevizi-otto-egy-valodi-al-schleiermacher-nyomaban.html] (2026.11.01.)

Weiss János. 2024. „Bacsó Béla filozófiai és esztétikai szövegközléseiről." *Magyar Filozófiai Szemle* 68/4: 187–97. DOI: https://doi.org/10.70510/mfsz.20382